

Jukka Korpela: *Idän orjakauppa keskiajalla: Ihmisryöstöt Suomesta ja Karjalasta*, Historiallisia tutkimuksia 266, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2014. 286 s.

Itä-Suomen yliopiston yleisen historian professori Jukka Korpela on tehnyt laajan ja urauurtavan tutkimuksen idän orjakaupasta ja erityisesti suomalaisten osuudesta siinä. Ajallisesti tutkimus kattaa lähes tuhannen vuoden ajanjakson viikinkiajalta 1600-luvulle. Korpela tarkastelee orjakaupan suuntautumista itään, etenkin tärkeitä kauppajokia Volгаа, Dnepriä ja Donia pitkin. Nämä joet toimivat yhdyssiteinä pohjoisten alueiden ja Bysantin alueen välillä.

Korpelan teos on jaettu johdantoineen ja loppupäätelmineen kuuteen eri osaan, jotka käsittelevät Itä-Euroopan keskiaikaista orjakauppaa, ruhtinaiden harjoittamaa orjakauppaa myöhäiskeskiajalla, pohjoisessa tehtyjä ryöstöretkiä sekä valtion harjoittamaa orjakauppaa. Lukijana olisin kaivannut tarkempaa jaottelua ja selkeämpiä alalukuja. Kirja noudattaa periaatteessa kronologista lähestymistapaa viikinkiajalta myöhäiskeskiajalle ja edelleen uuden ajan alkuun aina 1600-luvulle saakka, mutta yleisestä linjasta poiketen neljäs pääluku 'Pohjoisen metsät' käsittelee pohjoisen metsiä ja niiden orjia koko käsiteltävänä ajanjaksona.

Kirjan tekstissä vilisee vieraskielisiä henkilöitä ja tapahtumapaikkoja niin solkenaan, että tarkkaamaton lukija on vaarassa pudota kärryiltä. Teoksen alussa olevaan karttaan tuleekin palattua useasti tutkimuksen edetessä. Kirjan vahvuus on orjakaupan laaja-alainen hahmottaminen ja orjien rekrytointialueiden esiin nostaminen. Teoksessa käsitellään laajoilta maantieteellisiltä alueilta itään orjiksi vietyjen henkilöiden alkuperää ja taustoja, kauppareittejä sekä orjien käyttötarkoituksia kohdemaassaan. Kirja ei siis rajoitu tarkastelemaan ainoastaan Suomen alueelta ryöstettyjen ihmisten kohtaloa, vaan nimensä mukaisesti se tarkastelee ensisijaisesti Moskovassa ja Lähi-idässä tapahtunutta orjakauppaa.

Ilmiönä orjuus on ja on ollut monitahoinen. Keskiajalla orjuutta ei käsitelty yhtenäisenä yhteiskunnallisena ilmiönä samalla tavoin kuin myöhemmin historiassa, mikä hankaloittaa tutkimuskohteen määrittelyä. Eivapaaehtoisuuden tarkka määrittäminen työvoiman tarjoamisessa on jokseenkin mahdotonta. Kuten Korpela rinnastaa, palkkatyökin on jossain määrin ainakin taloudellisen pakon alaisena tehtävää työtä ja orjuuteen puolestaan kuuluu, että orja saa isännältään ylläpidon. Jossain mielessä on mahdollista käyttää ilmaisua ”oikeudellisesti alistettu työvoima”, mutta tämäkään määritelmä ei ole yksiselitteinen. Tämä vaikeus vaikuttaa myös keskiaikaisten lähteiden tulkintaan, jotka eivät määrittele erikseen orjuutta, eikä niissä käytetty kieli ole standardisoitunutta: sama sana voi tarkoittaa eri asioita lähteestä riippuen.

Perinteisesti orjuuden on ajateltu lakanneen kristinuskon myötä, mutta jo katsaus 1700- ja 1800-luvun plantaaseille osoittaa, että ajatus orjuudesta säilyi elinvoimaisena varsin pitkään myös kristinuskon synnyn ja leviämisen jälkeen. Korpela yhdistää keskiajan orjuuden valtarakenteisiin ja jakoon ”mahtaviin” sekä ”heikkoihin”. Hän kuitenkin jättää eksplisiittisesti tutkimuksensa ulkopuolelle sotavangit, ylimyspanttivangit sekä maaorjat.

Keskiaikaisista lähteistä Korpela tukeutuu erityisesti venäläisiin kronikoihin 1400-luvun lopulle asti sekä balttikronikoihin kuten Lätin Henrikin ja Balthasar Russowin kronikoihin. Lisäksi hän on käyttänyt muita venäläisiä kirjoituksia ja Siperian kronikoita aina 1700-luvun alkuun asti. Lähteitä määrittää ajallinen ja maantieteellinen hajanaisuus; lisävaikeutta tulkintaan tuo se, ettei etnisyyden pohdinnoille anneta lähdemateriaaleissa kovin paljon painoarvoa. Tutkijan täytyy siis pyrkiä näkemään lähteiden taakse ja muodostaa tulkintansa aiheesta lähteiden tarjoamien vihjeiden perusteella.

Korpela korostaa jo teoksen alussa, ettei hänen tarkoituksenaan ole kirjoittaa suomalaisorjuuden kansallista historiaa. Säilyneiden lähteiden valossa tämä olisikin hyvin haasteellinen tehtävä, sillä lähteistä ei voida osoittaa yhtäkään yksittäistä suomalaista orjankohtaloa. Lähteiden hajanaisuuden ja rajallisuuden vuoksi myös johtopäätelmät suomalaisorjista idän kauppamailla pohjautuvat todennäköisyyksiin. Orjia otettiin kiinni eri tavoin historian eri vaiheissa maantieteellisesti erilaisilla alueilla. Esimerkiksi Lätin Henrikin kronikka kuvaa ihmisryöstöjä Baltian ristiretkien aikaan 1100- ja 1200-lukujen taitteesta. Kronikassa kerrotaan, että ylimysten perheenjäseniä otettiin panttivangeiksi sopimusten solmimiseksi, vihollisotilaita vangittiin tiedustelutietojen toivossa ja tavallisia ihmisiä vangittiin liiviläiskylistä ilmeisesti myyntiä varten.

Orjaksi saattoi päätyä syntymällä tiettyyn sosiaaliseen yhteiskuntaluokkaan, kaappauksen, ostamisen tai velkojen takia. Mikäli

henkilöllä oli liian suuret velat maksukykyynsä nähden, hänen oli mahdollista myydä itsensä orjaksi. Korpelan mukaan orjakaupassa ei tunnettu globaaleja markkinoita, vaan hinnanmuodostus tapahtui aina paikallisesti ja tapauskohtaisesti. Mitä kauempaa orja tuli ja mitä eksoottisemmalta hän näytti, sitä paremman hinnan hänestä saattoi saada. Värillä oli siis väliä. 1500-luvulla Italiassa valkoihoisista orjista pääosa oli naisia, kun taas tummaihoisista orjista pääosa oli miehiä. Lähi-itään ja Keski-Aasiaan valkoiset orjat tulivat pääasiassa itäisestä Euroopasta. Orjia voitiin antaa myös lahjoiksi ja heitä voitiin käyttää suurtuotanto- tai kaleeriorjina. Moskovalaiset ja tataariylimykset esimerkiksi pitivät naisorjia rakastajattarina ja puolisoinaan. Ihmisiä kaapattiin myös lunnaiden toivossa. Tällöin rikas yritti näyttää mahdollisimman köyhältä lunnassummaansa alentaakseen ja köyhä mahdollisimman rikkaalta estääkseen myyntinsä orjaksi vielä kauemmas tai huonompiin oloihin halvalla hinnalla.

Myös uskonnot määrittivät sitä, kenestä tuli orja ja kenestä orjakauppias. Muslimit ja ortodoksikristityt tarvitsivat eunukkeja hoveihinsa, mutta heidän uskontonsa kielsi kastroimisen. Niinpä näiden alueiden reunamille muodostui kastroimiskeskuksia, joita juutalaiset organisoivat. Pakanoillakaan ei ollut moraalisia ongelmia orjien myynnissä ja niinpä orjakauppaa käytiin erilaisten uskonnollisten ryhmittymien välillä. Pakanoilla teoksessa tarkoitetaan muita kuin niin sanottujen kirjauskontojen eli juutalaisuuden, kristinuskon tai islamin seuraajia ja heihin saattoi kuulua esimerkiksi mordvalaisia ja muita suomalais-ugrilaisia kansoja. Yleinen käytäntö oli, että omaa uskontoa, omaa identiteettiä lähellä olleita ei myyty tai ostettu orjiksi. Toisaalta orjia kastettiin kristinuskoon tai he omaksuivat muslimimaailmassa islamin. Näin ollen heidän "pakananimensä" kirjoitettiin kristittyinä tai musliminimenä, mikä omalta osaltaan vaikeuttaa orjien taustojen selvittämistä.

1600-luvun myötä ruhtinaanvalta kasvoi Moskovan valtakunnassa. Tuleva muutos vaikutti orjakauppaan jo 1500-luvulla, kun menojen, kuten sotalaitoksen ja hallintokoneiston, kasvattaminen johtivat tarpeeseen lisätä ihmistyövoimaa maataloustuotannossa. Niinpä Moskovasta ryhdyttiin ostamaan kaanikuntiin joutuneita orjia takaisin vanhoihin töihinsä. Kasvava valtakunta houkutteli myös vapaaehtoisia työläisiä, kuten itäsuomalaisia, joita muutti 1600-luvulla Keski-Venäjälle muodostaen Tverin karjalaisten väestön. Korpelan tutkimusten mukaan ihmisten ryöstely jatkui kuitenkin uuden ajan alkuun asti Liettuasta Keski-Aasiaan, Kaspienmerelle ja Balkanille ulottuvalla alueella. Erityisesti Volgan alueella oli suuri merkitys kulkuväylänä ihmisten kuljettamisessa pohjoisesta etelän markkinoille.

Kaikkein arvokkaimmat saaliit olivat pikkulapsia, joiden selviytymismahdollisuudet ankarasta matkasta olivat kuitenkin rajalliset.

Suomalaisesta näkökulmasta kiintoisaa on ruotsalaisten ja suomalaisten orjien osuus idän orjakaupasta. Ruotsin Kansallisarkistossa ei kuitenkaan ole lainkaan säilyneitä asiakirjalähteitä tataarien vangitsemista orjista. Tämä saattaa johtua siitä, että asiakirjat ovat joko palaneet Tukholman kuninkaanlinnan palossa 1600-luvun loppupuolella tai siitä, että asiakirjoja ei ole ollut alun perinkään. Asiakirjojen puuttuminen viittaisi Korpelan mukaan siihen, että Tukholmaa ei olisi kiinnostanut mahdollisten suomalaisorjien takaisin lunastaminen, ja että kruunu ei olisi reagoinut muiden länsimaiden ja Moskovan hallinnon tavoin kansalaistensa ryöstämiseen orjiksi. Mikäli kruunu olisi vaatinut ryöstettyjä kansalaisiaan takaisin idästä, olisi tästä jäänyt asiakirjoihin jälkiä. Asiakirjojen täydellisen puuttumisen takia asia jäänee ikuisiksi arvoitukseksi.

Orjakauppaa saatettiin Ruotsin alueella käydä myös toiseen suuntaan. Siitä huolimatta, että orjuus oli poistunut Ruotsin laeista jo 1300-luvulla, vielä Kustaa Vaasan aikana suomenkielisillä voutikunnilla oli velvollisuus lähettää palvelijoita Ruotsiin. Rajanvetokysymys onkin, oliko tämä näennäisen vapaaehtoinen liikkuva työvoima orjuutta vai verotusuudistukseen liittyvää työvelvollisuutta. Samaan tapaan metsäsuomalaisten muuttaminen Ruotsiin vaikuttaa perustellummin orjakaupalta kuin siltä, että syrjäseuduilla eristäytyneinä eläneet ihmiset olisivat vapaaehtoisesti muuttaneet meren toiselle puolelle entuudestaan tuntemattomalle ja vieraskieliselle alueelle. Vaikka raha ei vaihtanutkaan omistajaansa, saattoi metsäsuomalaisten muutto Ruotsin puolelle olla huomattavasti synkemmissä sävyissä tapahtunut historiallinen muutos kuin aiemmin on arvioitu.

Muulla Euroopassa orjakauppa alkoi laantua 1200-luvun kuluessa, mutta idässä se jatkui jopa 1700-luvun alkuun asti. Varmuutta suomalaisten määrästä tai osuudesta orjakaupasta ei kuitenkaan voida saavuttaa säilyneiden lähteiden perusteella, mutta kaikkiaan suomalaiset näyttävät melkoisen passiivisina orjuuden kohteina, joiden kohtalosta keskusvalta ei ollut tietoinen tai kiinnostunut.

Korpelan tutkimus nostaa ansiokkaasti akateemiseen keskusteluun suomalaisten osuuden itään suuntautuneessa orjakaupassa ja *Idän orjakauppa keskiajalla* on tärkeä keskustelunavaus ja tiivis lukupaketti Suomen keskiajan historiasta kiinnostuneille. Tutkimuksessa olisi kuitenkin voitu ottaa laajemmin huomioon myös suomalainen suullinen kansanperinne, jota taltioitui sen keräilijöiden arkistoihin 1800-luvun alusta lähtien. Näissä runoissa orjuuteen joutumisesta ja orjien käyttämisestä puhutaan selvin sanoin. Kansanrunollisen aineiston tuominen asiakirja-aineiston rinnalle olisi ollut Korpelan tutkimusta rikastuttava ja syventävä lisä.

Karolina Kouvola, TM
Maailmankulttuurien laitos
Helsingin yliopisto
karolina.kouvola[at]helsinki.fi